

УДК 378.665:340(043,3)

**Бабенко Костянтин Анатолійович,
доктор юридичних наук, професор
кафедри університетської освіти і права
ЦППО ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»
НАПН України**

**Управління процесом формування правосвідомості та правової
культури майбутніх спеціалістів в умовах євроінтеграції**

*Анотація: в статті розглядаються особливості управління
підготовкою юристів в Європі та основні напрями юридичної освіти.*

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, євроінтеграція.

**Бабенко Константин Анатольевич,
доктор юридических наук, профессор
кафедры университетского образования и права
ЦИПО ГВУЗ "Университет менеджмента образования"
НАПН Украины**

**Управление процессом формирования правосознания и
правовой культуры будущих специалистов в условиях
евроинтеграции**

*Аннотация: в статье рассматриваются особенности управления
подготовкой юристов в Европе и основные направления юридического
образования.*

Ключевые слова: правосознание, правовая культура, евроинтеграция.

K.Babenko,
doctor of law, professor

**Process control of forming of sense of justice and legal culture
of future specialists is in the conditions of eurointegration**

Annotation: *The article examined the peculiarities management of lawyers training in Europe, main deviations of legal education.*

Key words: *justice, legal culture, the European integration.*

Постановка проблеми. У Конституції України, прийнятій на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 грудня 1996 р., Україну визначено як суверенну, незалежну, демократичну, правову державу¹. Основоположними принципами Української держави стало верховенство права, першочергова цінність прав і свободи людини і громадянина – традиційно європейські цінності.

В умовах євроінтеграції України процес формування правосвідомості і правової культури майбутніх спеціалістів та управління ним набуває особливого значення. Перш за все, це стосується майбутніх фахівців-юристів, оскільки юридична освіта займає одне з пріоритетних місць в освітніх системах європейських країн. Тому важко переоцінити у цьому плані європейський досвід^{2,3}.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою рисою європейського досвіду є інтеграційні тенденції, прагнення до зближення, узгодження різних підходів до розробки міжнародних стандартів освіти, що

¹ Конституція України від 28,06,1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/>

² Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: Антропологічний вимір: Монографія – Х.: Право, 2011. – 552с

³ З.Русенко І. Я. Реформування національної правової системи України: філософсько-правовий підхід // Часопис Київського університету права. – 2014. – №1. – С.67–70

забезпечувало б взаємне визнання дипломів і присудження міжнародних дипломів. Примітною рисою навчання правознавців у Європі є тісний зв'язок і активне співробітництво з юридичними факультетами інших держав. Багато європейських університетів мають партнерські договори з університетами Європи, Америки, Азії: тут не тільки вивчаються основи права зарубіжних країн, але і ведуться заняття викладачами мовами цих країн - англійською, німецькою, французькою, російською та ін. Це дозволяє готувати фахівців для роботи в спільних міжнародних підприємствах і організаціях. Для студентів регулярно видаються довідники, що містять інформацію про організацію юридичної освіти за рубежом, які допомагають молодим людям вибрати місце для продовження навчання⁴.

Разом з тенденціями різних країн до інтеграції освіти чітко виражена національна традиційність. Від традиційності освіти в кожній країні не поспішають відмовлятися, вважаючи її не недоліком, а сильною стороною, що відповідає специфіці тієї чи іншої країни, її історії, менталітету народу і досвіду. Яскравим прикладом такого поєднання є організація юридичної освіти ФРН⁵.

З моменту створення Федеративної Республіки Німеччини у 1949 р. в Основному законі країни був зафіксований принцип федералізму. З 3 жовтня 1990 р. дія цього принципу поширюється і на нові землі, що включають територію колишньої НДР. Принцип федералізму означає, що влада знаходиться не тільки в руках федерації і відповідно центральної влади, а розподіляється між землями і федерацією.

Політика в сфері освіти є винятковою прерогативою 16 федеральних земель. Передбачене Основним законом верховенство земель у питаннях

⁴ Михайленко О.В. Порівняльний аналіз професійної підготовки фахівців-юристів в Україні, Німеччині та США // Наукові записки. Серія "Психолого-педагогічні науки" (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) // [за заг. ред. Проф. Є.І Коваленко]. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2011. -№1-С. 183-188.

⁵ 5. Андрощук А.Г.Сучасні вимоги до професії юриста в німецьких умовах розбудови єдиної Європи // Вища освіта України – Додаток 3 (т. 2) – 2006р.- Тематичний випуск "Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору" -528 с.

культурної політики припускає, що землі самостійно приймають рішення, які стосуються культурної сфери, освіти і науки.

При створенні ФРН не випадково було зроблено вибір на користь старої німецької федералістської традиції, що обумовлює питання компетенції земель. Це означає, що окремі федеральні землі беруть на себе відповідальність за фінансування університетів, наукових досліджень, процесу навчання, витрати на підтримку інфраструктури і виплату зарплати персоналу університету. Єдність вимог до юридичної освіти на території ФРН забезпечується Федеральним Законом про статус суддів і деяких інших федеральних законів, що встановлюють вимоги до освітньої підготовки інших фахівців в галузі права: прокурора, нотаріуса, адвоката, юриста в органах державного управління і ін.

Підготовка юристів в Німеччині відрізняється академічною вимогливістю і певною консервативністю, що виявляється у встановленні суворих критеріїв оцінки знань студентів. У науковій літературі Німеччини давно ведуться суперечки щодо переваг різних моделей освіти, серед яких: баварська, мюнхенська й аугсбургська, що містять основні положення: тривалість і структуру освіти, основні предмети, вимоги до організації практики, утримування, державних іспитів. Земельне положення про освіту й організацію іспитів для юристів, прийняте спільно баварськими міністерствами юстиції, внутрішніх справ, освіти, культури, науки і мистецтва, фінансів і праці, родини і соціального забезпечення, нормативно закріплює ці положення. Прихильники сформованої системи вважають, що юрист без практичної освіти буде усього лише "наполовину" юрист, тоді як метою юридичної освіти в Німеччині є юрист, що одержав академічну підготовку в університеті і пройшов дворічну практику⁶. Проведена з 1969 по 1984 р. реформа юридичної освіти ФРН припускала створення нової моделі

⁶ Андрощук А.Г. Сучасні вимоги до професії юриста в німецьких умовах розбудови єдиної Європи // Вища освіта України – Додаток 3 (т. 2) – 2006р.- Тематичний випуск "Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору" -528 с.

навчання, яка має один щабель, об'єднуючий академічну і практичну підготовку, що дозволило б скоротити загальний термін навчання. Однак ця модель не одержала поширення.

Підготовка цивілізованих професіоналів повинна відповідати світовому рівню цивілізації, характерному ствердженню в житті ідей та норм гуманізму, демократії, правової держави і суспільства з ринковою економікою. Це невід'ємна частина і міжнародних освітніх стандартів. Однією з таких ідей-вимог є гуманітарна підготовка професіоналів правоохоронної діяльності. Вона посідає найважливіше місце в системі їх освіти та кадрової роботи. Гуманізм виступає сьогодні як загальнолюдський світогляд, як основа ідеології, моралі, організації і життя цивілізованого суспільства, в центрі якого знаходиться людина, що визнається найвищою соціальною, духовною і природною цінністю. Гуманізм є передумовою створення правового суспільства, покликаного на захист законних прав, свобод і гідності громадян.

В сучасній Європі та, зокрема, в Німеччині достатньо уваги приділяється навчанню і вихованню студентів юридичних освітніх закладів в дусі ідей глобального розуміння світу, взаєморозуміння між народами, визнання миру як найвищої цінності в умовах збереження людства на землі, визнання цілковитої рівності людей незалежно від нації, статі, політичних переконань, визнання свободи, прав, розвитку здібностей, переконань кожним громадянином в рамках закону як найважливішого призначення цивілізованого правового суспільства, необхідності створення і зміцнення правового суспільства, покликаного стояти на захисті законних інтересів громадян. Одним із завдань є формування мислячої особистості, громадянина своєї країни і світу, який усвідомлює своє місце і призначення своєї діяльності в суспільстві і в світі, зорієнтованого на збереження і зміцнення загальнолюдських цінностей.

Така підготовка, за німецьким досвідом, передбачає досягнення внутрішнього прийняття норм поведінки, що полягають у визнанні права кожної людини на своє розуміння оточуючого, на свою думку, свої інтереси і бажання, на вибір рішень, на індивідуальність, вільний розвиток, на менталітет, але в межах норм права і поваги прав інших. Ставлення до різноманітності ідей, поглядів, бажань, підходів як до нормального явища в житті суспільства, не як до недоліку, а як до переваги суспільства, колективу, групи, як до обов'язкової умови швидкого розвитку, руху вперед, досягнення успіхів. Отже, підготовка студентів до життя та професійної діяльності в умовах демократичного суспільства займає важливе місце в системах підготовки професіоналів.

Очевидна актуальність орієнтованості освітнього процесу на формування особистості майбутніх юристів. Всі кваліфікаційні вимоги та характеристики утворюють модель особистості сучасного юриста, покликану бути зразком, прикладом, основою для побудови освітнього процесу, формування професійних та особистісних якостей студентів. Важливо, що при розробці моделі німецького юриста використовуються результати досліджень вимог юридичної діяльності до її суб'єкта. Від ступеня відповідності сформованості особистості юриста-професіонала цим вимогам залежить і ступінь його особистого успіху, а значить, і самоствердження, кар'єра тощо. Характеристики особистості, втілені в професійну модель, визначаються і в порівнянні юристів, що досягли успіху і малоприсадибних для юридичної діяльності, таких, що піддалися професійній деформації, скоїли службові проступки чи кримінально карне діяння.

Професійна модель юриста втілює узагальнені об'єктивні вимоги до особистості юриста, виходячи з того, що в юриспруденції особистість - дієздатна особа, суб'єкт правових відносин, яка свідомо приймає рішення і несе відповідальність за свої діяння.

На думку дослідників, загальний професійний портрет особистості юриста включає в себе такі основні властивості: професійну спрямованість, морально-психологічну підготовленість, професійно-ділову підготовленість, Всі ці властивості взаємопов'язані з такими педагогічними якостями як загальна і професійна освіченість, вихованість особистості, що удосконалюються разом з ними⁷.

Професійна спрямованість – особливості системи переконань юриста на застосування всіх своїх знань і можливостей в обраній юридичній професії. Професійна юридична спрямованість характерна позитивним ставленням до професії юриста і базується на загальній спрямованості особистості студента (загальнолюдські позиції, особливості світогляду, переконань, життєвих ідеалів).

Соціально-мотиваційні якості також є складовою професійної спрямованості спеціаліста, основу яких складають сукупність ідей, переконань, поглядів на життя і суспільство. Юрист може успішно виконувати свою роботу лише розуміючи життя суспільства, займаючи принципову позицію у вирішенні професійних проблем, будучи повноцінним громадянином свого суспільства.

Важливим є формування правосвідомості особистості як сукупності реально існуючих в неї правових поглядів і уявлень, що відображають її розуміння правової дійсності, знання конкретних правових норм, ставлення до них і до подій у сфері правопорядку, діяльності правоохоронних органів. Правосвідомість існує в кожного громадянина, але вона, в більшості випадків, формується стихійно, Правосвідомість же юриста повинна відрізнятися систематичністю, повнотою, детальністю, професіоналізмом,

⁷ Андрощук А.Г. Сучасні вимоги до професії юриста в німецьких умовах розбудови єдиної Європи // Вища освіта України – Додаток 3 (т. 2) – 2006р.- Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” – 528 с.

глибокою усвідомленістю, переконаннями. В правосвідомості юриста відображається своєрідність його світогляду і світосприйняття^{8;9}.

Не менш важливим є формування у студентів морально-психологічних особливостей особистості юриста. Це формування особливої групи ділових якостей, особливого виду професійної підготовленості до юридичної діяльності. Морально-психологічна підготовленість включає в себе моральні знання і переконання, навички, уміння і звички високomorальної поведінки як на службі так і в побуті. Морально-психологічні установки і ціннісні орієнтири, що виражають ступінь внутрішнього прийняття юристом певної групи моральних норм, стають критеріями у вирішенні питань справедливості. Морально-психологічні якості – стійкі особистісні особливості поведінки. їх сформованість є основним показником морально-психологічної підготовленості юриста. Така професійна модель юриста допомагає в конкретному університеті розробити навчальний план, перелік навчальних дисциплін, раціонально розподілити години по навчальних дисциплінах з урахуванням їх внеску в професійне формування особистості студентів.

Діяльність по зміцненню законності та правопорядку також висуває високі вимоги до професіоналізму юриста, формує професійну майстерність. Професійна майстерність, як специфічний компонент підготовленості спеціаліста – особистості до професійної діяльності, – це високий рівень його професійної навченості, що дозволяє компетентно вирішувати професійні задачі. Формування професійної майстерності – одне з найважливіших завдань освітнього процесу та сутності навчання.

Оскільки юрист – це спеціаліст в галузі юриспруденції, юридичної роботи, то головне в ній – ведення юридичних справ, тобто життєвих

⁸ Гладкий С.О. Склад правосвідомості в контексті правового самопізнання // Часопис Київського університету права.–2014. - №1. – С.12-16.

⁹ Проць Є.О. До питання про функції правосвідомості // Часопис Київського університету права.–2014. – №1. – С.36–40.

випадків, що виступають в якості самостійних предметів юридичного розгляду (злочинів, цивільних спорів, конфліктів та інших випадків, що потребують оцінки, розгляду і рішення у відповідності з нормами права). Його майстерність, як спеціаліста, складається з спеціально-юридичної навченості, професійно-психологічної і професійно-педагогічної підготовленості.

У фахових виданнях з'являються спроби описати "ідеальну модель" юриста-професіонала, адже без цього дуже складно організувати ефективну систему професійної освіти, прийняти освітній стандарт. Головна проблема полягає в різноманітності напрямків в юридичній професії, ускладнює створення універсальної моделі, яка включала б всі знання, навички, якості, прокурора, адвоката, нотаріуса, юрисконсульта. У створенні моделі обов'язково буде відображатись суспільне уявлення про ту чи іншу юридичну спеціальність, саме ту, представники якої і втілюють образ «ідеального юриста». Для англосаксонської правової системи таким, скоріше за все, буде образ адвоката, що захищає інтереси свого клієнта, в тому числі клієнта-держави. Для континентальної системи, до якої належить Німеччина, «ідеальний юрист» – це, передусім, суддя, що виносить рішення по справі¹⁰.

Для набуття юристом якостей, знань і умінь, необхідних для його ефективної діяльності в нових умовах, кожна країна розробляє свої стратегії, беручи до уваги при цьому рекомендації Міжнародної комісії юристів (що є особливо актуальними для країн, які знаходяться на перехідному етапі розвитку). На загальнонімецькому з'їзді викладачів юридичних факультетів з червні 1895р. у Вюрцбурзі були сформульовані основні принципи юридичної освіти: науковість як основний принцип юридичної освіти і необхідна умова для оволодіння всіма юридичними професіями; зумовлений принципом науковості нерозривний зв'язок навчання з дослідницькою діяльністю, що

¹⁰Андрощук А.Г. Сучасні вимоги до професії юриста в німецьких умовах розбудови єдиної Європи // Вища освіта України – Додаток 3 (т. 2) – 2006р.- Тематичний випуск "Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору" -528 с.

забезпечувало б доступ викладачів і студентів до останніх наукових досягнень в галузі юриспруденції та суміжних університетських дисциплін; обов'язкове вивчення фундаментальних предметів, які закладають основу юридичної освіти, до яких належать історія права і конституції, теорія і методологія права, загальна теорія держави, філософія права, соціологія права, порівняльне правознавство; формування професійної етики юристів як однієї з основних цілей юридичної освіти; ретельно продумана концентрація навчальних планів на основних галузях правознавства, в яких особливо чітко виявляються догматичні основи права, його система і способи регулювання, а також юридичне мислення; відповідність організації і змісту іспитів науковому характеру юридичної освіти, що дозволяє перевірити не стільки те, що запам'ятали студенти, а те, що вони зрозуміли і чи в змозі вони знайти самостійні рішення юридичних проблем, обґрунтувавши їх за допомогою власної наукової аргументації; повне інформування студентів про основи та умови юридичної освіти, її наукові вимоги і результати з метою усвідомленого формування власного ставлення до навчання, стилю навчальної діяльності, більш якісної підготовки до державних іспитів і виконання професійних функцій юриста в державно-правовій, економічній та соціальній сферах.

Міжнародна і національна юридична практика має в арсеналі своїх напрацювань етичні стандарти юридичних професій. Вони іменуються по-різному не лише в різних країнах, але і в Україні: етичні правила, етичні кодекси, загальні положення, деонтологічні кодекси і т.п.

Стосовно ж міжнародних стандартів етичної поведінки юристів, то їх правила не лише вивчаються, але й систематизуються в національні етичні кодекси. Такими міжнародними орієнтирами є: Деонтологічний кодекс (Кодекс правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів ЄС, 1988 р.), Основні принципи щодо незалежності судових органів (1985 р.), Декларація основних принципів правосуддя для жертв зло чинів та зловживання владою

(1985 р.), Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя у справах неповнолітніх, Міжнародний кодекс етики (1998 р.) та інші. Більшість із вказаних документів прямо передбачають втілення їх положень в національні правила.

Основи цього процесу були закладені на Восьмому Конгресі ООН з прийняттям Основних принципів стосовно ролі юристів. В сучасних умовах країни ЄС дійшли згоди щодо загальних завдань юридичної освіти, які включають: 1) особистісний та професійний розвиток юристів; 2) вдосконалення якості юридичних освітніх систем; 3) взаємодія між освітою та суспільством.

Проведене рядом вчених досліджень дозволяє стверджувати, що в і у всьому європейському освітньому просторі активно проходять процеси утвердження нової політики щодо юридичних кадрів. В межах ЄС вже давно усвідомлена необхідність європеїзації освіти, хоча базовою основою юридичних факультетів, за загальним визнанням, має залишатися національне право. Все більшої цінності набувають міжнародні порівняльні дослідження, юридичний досвід викладачів і студентів.

Найбільш важливою, на наш погляд подією в процесі наближення до європейської освітньої системи стала міжнародна конференція, організована у 1991р. юридичним факультетом Маастрихтського університету (Нідерланди). 250 учасників конференції з 20 країн зробили спробу відповісти на питання про роль загального права Європи в навчальному плані юридичних факультетів. Відповіді були від радикальних ("центральна роль") до стримано-песимістичних. Отже, багатоманітність юридичних освітніх систем держав Європи дає підстави стверджувати, що європеїзація юридичної освіти - тривалий процес.

Висновки. Оскільки зміст навчального плану визначає суть навчання, одним з головних дискусійних аспектів європейської освіти є питання про співвідношення «традиційних» і «європейських» юридичних дисциплін в

навчальному плані. Це означає, що сучасна європейська правова освітня програма потребує постійного методологічного осмислення, чіткого розмежування базових принципів та юридичних деталей, спрямованих на формування правосвідомості та правової культури сучасних європейських юристів.

Література

1. Андрощук А.Г. Сучасні вимоги до професії юриста в німецьких умовах розбудови єдиної Європи // Вища освіта України – Додаток 3 (т. 2) – 2006р.- Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” - 528 с.
2. Гладкий С.О. Склад правосвідомості в контексті правового самопізнання // Часопис Київського університету права. – 2014. – №1. – С.12–16.
3. Конституція України від 28,06,1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/>
4. Михайленко О.В. Порівняльний аналіз професійної підготовки фахівців-юристів в Україні, Німеччині та США // Наукові записки. Серія “Психолого-педагогічні науки” (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) // [за заг. ред. Проф. Є.І Коваленко]. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2011. – №1 – С. 183 – 188.
5. Проць Є.О. До питання про функції правосвідомості // Часопис Київського університету права. – 2014. – №1. – С.36 – 40.
6. Русенко І. Я. Реформування національної правової системи України: філософсько-правовий підхід // Часопис Київського університету права.-2014. – №1. – С.67–70
7. Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: Антропологічний вимір: Монографія – Х.: Право, 2011. – 552 с.